

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

رشد مهارت‌های پیش‌زبانی

ارزیابی و درمان

گردآوری و تألیف

تبسم عظیمی

مریم ملکیان

زهرا سادات قریشی

اکبر داروئی

ویراستار:

پریسا بخشنده

رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان

گردآوری و تألیف

تبسم عظیمی

(دانشجوی دکتری گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

مریم ملکیان

(دانشجوی دکتری گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

دکتر زهراسادات قریشی

(استادیار گروه گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

دکتر اکبر دارونی

(استادیار گروه گفتار درمانی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

ویراستار:

پریسا بخشنده

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان و نام پدیدآور رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان / گردآوری و تألیف تبسم عظیمی ... [و دیگران]؛ ویراستار پریسا بخشنده.

مشخصات نشر تهران: نشر نویسه پارس، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری ۱۴۰ صفحه

شابک ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۴۹-۲۳-۰۰

وضعیت فهرست نویسی فیبا

یادداشت گردآوری و تألیف تبسم عظیمی، مریم ملکیان، زهراادات قریشی، اکبر دارویی.

موضوع مهارت‌های زبانی (دوران اولیه کودکی) (Language arts (Early childhood)

موضوع زبان‌پریشی کودکان - درمان Language disorders in children -- Treatment

موضوع گفتار -- نارسایی‌ها Speech disorders

موضوع گفتاردرمانی کودکان Speech therapy for children

شناسه افزوده عظیمی، تبسم، ۱۳۶۵-

شناسه افزوده بخشنده، پریسا، ۱۳۶۵، - ویراستار

رده بندی کنگره LB۱۱۳۹/۵/م۹/۵ ۱۳۹۸

رده بندی دیویی ۳۷۲/۶

شماره کتابشناسی ملی ۵۶۳۸۲۹۷

نویسندگان: تبسم عظیمی، مریم ملکیان، زهراسادات قریشی

اکبر داروئی

ویراستار: پریسا بخشنده

طراح جلد، گرافیک، ناظر فنی هنری: محمد محرابی

صفحه آرایی: محمد محرابی

ناشر: نشر نویسه پارسی

دفتر انتشارات: ۰۲۱-۷۷-۵۳۲۴۶

فروشگاه: ۰۲۱-۶۶۴۶۱۰۷

سامانه پیام کوتاه: ۳۰۰۴۵۵۴۵۵۴۱۴۲

وبگاه: www.neveeseh.com

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

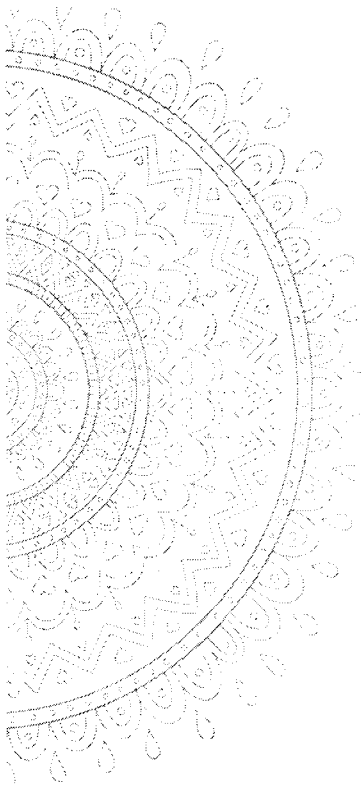
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۴۹-۲۳-۰۰

چاپ و صحافی: روز

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق محفوظ و متعلق به «نشر نویسه پارسی» است.
تکثیر و انتشار این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، بدون مجوز قبلی و کتبی
ممنوع و مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

موضوع شناسی زبان	شماره ثبت کتاب انتشارات
۷	۹۰

رشد مهارت‌های پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان

کتاب «رشد دوره‌ی پیش‌زبانی: ارزیابی و درمان» به معرفی شاخص‌های مهم رشد دوره‌ی پیش‌زبانی، روش‌ها، ملاحظات ارزیابی و سپس پیشنهادات درمانی، با زبانی ساده و به‌صورت همه‌جانبه می‌پردازد. این کتاب با جمع‌بندی و ارائه‌ی نتایج مطالعات داخلی و خارجی مربوط به شاخص‌های مهم رشد دوره پیش‌زبانی، منبع علمی و راهنمای عملی مناسب برای ارزیابی و برنامه‌ریزی مناسب درمان براساس چارچوب توصیفی-تکاملی می‌باشد که در ۶ فصل تنظیم شده است. در هر فصل ضمن ارائه‌ی روند رشد شاخص‌های مهم رشدی هر یک از ابعاد مهارت‌های پیش‌زبانی، به ارزیابی و مداخلات ویژه هر حیطه نیز پرداخته می‌شود. امید است مطالعه این کتاب، مورد استفاده آسیب‌شناسان گفتار و زبان، روانشناسان رشد، محققین حیطه گفتار و زبان و والدین قرار گیرد.

تقدیم به

کودکان پاک سرزمینم

و مادرانی که وجودشان را وقف جریان زیبایی در کودکانشان می کنند.

رشد اولیه‌ی زبان و ارتباط، شاخص خوبی از رشد کلی کودک است. کودکان قبل از اینکه بتوانند با زبان گفتاری ارتباط برقرار کنند، از طریق نگاه کردن، اثرات عاطفی-اجتماعی، تولید حرکات بیانگر، آواسازی و برخی رفتارهایی که موجب جلب توجه می‌شود، پیام‌های خود را منتقل می‌کنند. این مرحله از رشد زبان، پایه‌ای است برای رشد مهارت‌های بعدی زبان مانند تولید کلمه و جمله. برای کودکان دارای اختلالات ارتباطی و یا کودکان در معرض خطر، مهارت‌های این دوره از رشد، بسیار مهم و حیاتی است به‌طوری‌که با کسب این مهارت‌های پیش زبانی، می‌توانند به‌طور مؤثرتری ارتباط برقرار کنند. از طرفی دیگر، براساس نتایج مطالعات صورت گرفته، مهارت‌های پیش زبانی، فاکتورهای کلیدی در رشد ارتباط و شاخص‌های پیش‌بین مهمی در پیشرفت مهارت‌های بعدی زبان است که باید در ارزیابی و درمان کودکان با اختلال ارتباطی و یا در معرض خطر در نظر گرفته شود. به این ترتیب، ارزیابی جامع و همه‌جانبه مهارت‌های ارتباطی و زبانی اولیه، خصوصاً در دوره‌ی پیش زبانی، منجر به شناسایی جنبه‌های دارای اختلال و یا تأخیر و سپس برنامه‌ریزی به‌موقع و مناسب درمان، می‌شود. یکی از دیدگاه‌های مهم و کاربردی در ارزیابی و درمان کودکان با آسیب‌های زبانی دوران رشد، دیدگاه توصیفی-تکاملی می‌باشد. براساس این دیدگاه، ابتدا جایگاه کودک در پیوستار رشدی طبیعی ارتباط و زبان تعیین می‌شود، سپس سطح بعدی در توالی رشد کودک، به‌عنوان هدف درمانی در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین، دانش مهارت‌های پیش زبانی، سلسله‌مراتب رشدی آن‌ها و نقش آن‌ها در ایجاد ارتباط مؤثر، در ارزیابی و طرح‌ریزی درمان جایگاه مهمی دارد.

منابع متعددی در زمینه‌ی رشد دوره‌ی پیش زبانی، اعم از کتاب، مجلات علمی، مقالات و وب‌سایت‌ها که عمدتاً به زبان انگلیسی است، در دسترس است؛ اما متأسفانه کتاب در زمینه‌ی رشد مهارت‌های پیش‌زبانی به‌طور ویژه، گسترده، همه‌جانبه و به زبان فارسی، بسیار اندک است. از طرفی، دیده می‌شود که دانشجویان و درمانگران گفتار و زبان در مراکز درمانی با چالش مهمی در زمینه‌ی

دانش مهارت‌های پیش‌زبانی، پیوستار رشدی، ارزیابی و درمان مهارت‌های این دوره مواجه هستند.

کتاب حاضر سعی کرده است ضمن ارائه تصویری از سلسله‌مراتب رشد مهارت‌های زبانی و ارتباطی در دوره‌ی پیش‌زبانی و معرفی شاخص‌های مهم و تعیین‌کننده در رشد بعدی زبان، امکان ارزیابی دقیق و جامع ابعاد مختلف ارتباط و زبان در دوره‌ی پیش‌زبانی و سپس طرح‌ریزی درمان براساس دیدگاه توصیفی-تکاملی، فراهم کند. هدف از تدوین این کتاب، جمع‌بندی و ارائه‌ی نتایج مطالعات داخلی و خارجی مربوط به روند رشد برخی شاخص‌های مهم رشدی دوره پیش‌زبانی، به‌منظور فراهم کردن راهنمای علمی و عملی مناسب در زمینه‌ی ارزیابی و برنامه‌ریزی مناسب درمان براساس چارچوب توصیفی-تکاملی با زبانی ساده است. کاربرد این کتاب، برای ارزیابی و طرح‌ریزی درمان کودکانی است که در معرض خطر هستند یا کودکان نارس، کودکانی با انواع ناتوانی‌های رشدی که از نظر سن تقویمی بزرگتر هستند ولی به‌لحاظ سن تحولی در دوره‌ی پیش‌زبانی هستند. امید است مطالعه این کتاب برای دانشجویان آسیب‌شناسی گفتار و زبان، درمانگران و محققین حیطه گفتار و زبان در دوره‌ی پیش‌زبانی، روانشناسان حیطه رشد و کودک، همچنین والدین کودکان با رشد طبیعی به‌منظور آگاهی از روند رشد طبیعی و والدین دارای کودکان اختلالات ارتباطی مفید باشد و به نیازهای آن‌ها درباره‌ی هر آنچه لازم است در مورد رشد و پیشرفت مهارت‌های پیش‌زبانی بدانند، پاسخ دهد.

از علاقه‌مندان و خوانندگان این کتاب تقاضا می‌شود چنانچه پیشنهاد یا انتقادی پیرامون مطالب این کتاب دارند، نظرات خود را به آدرس ایمیل tabassomazimi@gmail.com ارسال نمایند.

گروه نویسندگان

اردیبهشت ۱۳۹۸

کودکان قبل از شروع اولین کلماتشان، با استفاده از انواع ژست‌ها، حرکات بدن و آواسازی، ارتباط برقرار می‌کنند. این شکل‌های اولیه برقراری ارتباط را رفتار پیش نمادین یا پیش‌زبانی می‌نامند. دوره‌ی پیش‌زبانی به دوره‌ای از رشد ارتباطی اطلاق می‌شود که در آن کودک هنوز دارای نظامی برای اکتساب زبان نیست و از شکل‌های ارتباط غیرکلامی از جمله نگاه، حرکات بیانگر و صداسازی جهت برقراری ارتباط استفاده می‌کند (Yadegari et al., 1396). دوره‌ی پیش‌زبانی در توصیف دقیق رشد مهارت‌ها و رفتارهای پیش‌زبانی برای ارزیابی و برنامه‌ریزی درمان، اهمیت دارد. آگاهی و شرح سطوح رفتارهای پیش نمادین، می‌تواند مشخص کند که آیا کودک منطبق بر پیوستار مورد انتظار رشد پیش می‌رود و آیا الگوی عملکرد به دست آمده، اختلال خاصی را نشان می‌دهد یا خیر؟ به عنوان مثال، کودکان نابینا-ناشنوا ممکن است علاقه‌اشان به اشیاء و حوادث را از طریق توجه متمرکز نشان دهند اما در نشان دادن اشتراک علائق با دیگر کودکان از طریق ابزارهای قراردادی مانند نگاه خیره چشم یا اشاره کردن، مشکل دارند (Brady et al., 2004). ضمن ضرورت بررسی سطوح رشدی پیش‌زبانی، تعیین اینکه چه مهارت‌هایی باید ارزیابی شود، نیز اهمیت دارد. تحقیقات زیادی نشان دادند که مهارت‌های مختلف پیش‌زبانی، رشد بعدی زبان را پیش‌بینی می‌کند. این مهارت‌ها شامل توجه مشترک، ژست‌ها، آواسازی‌های اولیه، بازی نمادین و درک زبان است. همچنین در نظر گرفتن عامل سابقه خانوادگی مشکلات مرتبط با زبان نیز در پیش‌بینی رشد زبان در مراحل بعدی رشد بسیار مهم است (Maatta et al., 2012).

براساس طبقه‌بندی پروان^۱، مرحله‌ی رشدی پیش‌زبانی در کودکان طبیعی از تولد تا ۱۸ ماهگی است که خود شامل سه مرحله رشدی نوزادی (از تولد تا ۱ ماهگی)، دوره‌ی پیش قصدی^۲ (از ۱ تا ۸ ماهگی) و دوره‌ی ارتباط پیش‌زبانی (از ۹ تا ۱۸ ماهگی) است. جنبه‌ها و مهارت‌هایی که در این مرحله از رشد به‌طور کلی

^۱ Roger Brown

^۲ Pre-intentional stage

باید مدنظر قرار گیرد شامل: اهداف و کارکردهای ارتباطی پیش‌کلامی؛ شکل‌های برقراری ارتباط مانند استفاده از ژست‌ها و یا تولید آواسازی؛ مهارت‌های بازی؛ مهارت‌های درک زبان در مرحله پیش‌زبانی و مهارت‌های تغذیه در نوزادان است. ارزیابی هر یک از این مهارت‌ها و سپس برنامه‌ریزی برای مداخله هم در کودکان در معرض خطر اختلالات ارتباطی و رشدی زبان و هم در کودکان بزرگتری که در سطح تحولی پیش‌زبانی عمل می‌کنند، ضروری است.

یافتن علت مشخص برای اختلالات رشدی زبان همیشه عملی نیست ولی وجود فاکتورهای خطر، می‌تواند احتمال بروز اختلالات ارتباطی و رشدی زبان را افزایش دهد. برخی از فاکتورهای خطر که در ایجاد اختلالات ارتباطی در نوزادان و کودکان نقش دارند، شامل موارد زیر است: ۱- فاکتورهای وابسته به والدین مانند مصرف بیش‌ازحد الکل (که می‌تواند منجر به سندرم جنین الکلی شود)، اندازه کوچک سر، ناهنجاری‌های صورتی، قرارگیری در معرض سموم محیطی مانند سرب و جیوه و یا ابتلا به عفونت‌هایی مانند توکسوپلاسموس و سیتومگالوویروس؛ ۲- نارس بودن و داشتن وزن پایین در زمان تولد؛ ۳- اختلالات ژنتیکی و مادرزادی؛ ۴- داشتن سابقه خانوادگی مشکلات خواندن، زبان و ارتباط (Paul and Norbury, 2012).

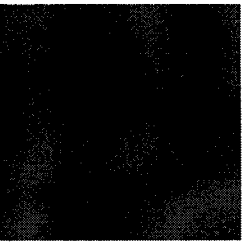
در حال حاضر، ارزیابی و مداخلات مربوط به مهارت‌های پیش‌زبانی، به‌منظور بهبود پیامدهای زبانی بسیار موردتوجه قرار گرفته است. کودکان با انواع ناتوانی‌های رشدی آسیب‌شنوایی، صدمات مغزی، اوتیسم، سندرم داون، سندرم ویلیامز، سندروم ایکس شکننده و غیره که عملکرد زبانی آن‌ها در سطح پیش‌زبانی است، به دنبال مداخلات متمرکز بر مهارت‌های پیش‌زبانی، یاد می‌گیرند تا به میزان بیشتری از طریق آواسازی‌ها و انواع ژست‌ها، ارتباط برقرار کنند؛ بنابراین، تاریخچه‌گیری دقیق و ارزیابی مستقیم و جامع از همه مهارت‌های پیش‌زبانی در کودکانی که در سطح پیش‌زبانی عمل می‌کنند و یا در معرض خطر مشکلات ارتباطی هستند، مهم است.

اهمیت ارزیابی جامع پیش‌زبانی زمانی آشکار می‌شود که منجر به درمان زود هنگام شود. تحقیقات اخیر نشان دادند که مداخله زود هنگام (تا قبل از سه سالگی) در کودکان با تأخیر زبانی مقاوم یا کودکان مبتلا به اختلالات رشدی و ارتباطی، سودمندی و مزایای درخور توجهی را به دنبال دارد. شناسایی زود هنگام و فراهم کردن خدمات مداخله زود هنگام برای کودکان دچار اختلالات تکاملی گفتاری و زبانی امری بسیار ضروری است. از طرف دیگر، در مطالعات مختلف، شیوع اختلالات گفتار و زبان در گروه‌های مختلف کودکان بین ۱۸-۲/۳ درصد گزارش شده است. شیوع نسبتاً بالای اختلالات گفتار و زبان در کودکان و هزینه‌های اقتصادی بالایی که برای توانبخشی آنها صرف می‌شود، مداخلات به هنگام برای این اختلالات را به یکی از چالش‌های مهم بهداشت عمومی تبدیل کرده است (Vameghi et al, 2016). در این بین، کودکان دارای فاکتورهای خطر، بیشترین اولویت را برای دریافت مداخله زود هنگام دارند. به‌طور کلی، کودکان با سن تقویمی بالاتر از ۱۸ ماه که مهارت‌های ارتباطی آنها کمتر از توانمندی‌های ارتباطی کودکان ۱۸ ماهه باشد، به دریافت مداخلات زود هنگام دوره‌ی پیش‌زبانی نیازمندند (Mehdipour-Shahrivar and Azari, 1396). به‌منظور اطلاعات بیشتر در زمینه طرح‌ریزی مداخلات زود هنگام پیش‌زبانی در اختلالات رشدی زبان می‌توانید به کتاب‌های «مداخله‌ی زود هنگام پیش‌زبانی برای کودکان با اختلال ارتباطی» (Yadegari et al., 1396) و «مداخله‌ی زود هنگام در اختلالات رشدی زبان» (Mehdipour-Shahrivar and Azari, 1396) که هر دو کتاب به زبان فارسی منتشر شده است، مراجعه کنید. هدف از مداخله زود هنگام، پیشگیری ثانویه، کاهش اثر تأخیر رشدی بر روی فراگیری زبان و مناسب‌سازی تعاملات میان کودکان دارای ناتوانی‌های رشدی و مراقبان آنها است. در هدف‌گذاری برنامه درمانی، بالاترین اولویت مربوط به کارکردهای ارتباطی و شکل‌های پیش‌زبانی (ژست‌ها و آواسازی‌ها) است که در ۱۰ تا ۵۰ درصد موقعیت‌های ارتباطی به کار برده می‌شود و شکل‌ها و کارکردهای پیش‌زبانی که تا ۱۰ درصد موقعیت‌های ارتباطی به کار برده می‌شود، در اولویت بعدی قرار

می‌گیرند. فرم‌ها و کارکردهایی که اصلاً در هیچ موقعیت ارتباطی به کار نمی‌روند، پایین‌ترین اولویت درمانی را دارند. همچنین شکل‌های زبانی که در ۵۰ تا ۱۰۰ درصد موقعیت‌ها استفاده می‌شود، احتمال بهبودی خودبه‌خودی بالایی دارد.

رویکردهای مختلفی برای ارزیابی و درمان اختلالات زبانی مطرح شده است که یکی از این رویکردها، دیدگاه توصیفی-تکاملی است. این مدل به توصیف دقیق سطح فعلی عملکرد زبانی کودک می‌پردازد و کل محدوده عملکرد زبان شامل شکل، محتوا و کاربرد زبان را پوشش می‌دهد. براساس این دیدگاه، آگاهی و تحقیق در مورد توالی رشد طبیعی زبان، بهترین راهنمای آموزشی برای آموزش کودکانی است که خودشان موفق به یادگیری زبان نشده‌اند. یکی از فرضیات این مدل این است که دانستن علت اختلال زبانی همیشه ممکن نیست. از دیگر مفروضات چنین رویکردی این است که مهم‌ترین اطلاعاتی که یک درمانگر باید جمع‌آوری کند، تهیه یک نیم‌رخ دقیق از مهارت‌های زبانی کودک است. فرض سوم این دیدگاه این است که بهترین راه برای تصمیم‌گیری در مورد اینکه یک کودک چه چیزی را بعداً باید در یک برنامه مداخله زبان یاد بگیرد، تعیین جایگاه او در توالی رشد طبیعی است و مشخص کردن چیزی که باید در مرحله بعدی رشد طبیعی، از نظر شکل یا کاربرد رخ دهد (Paul and Norbury, 2012).

به‌طور کلی، نگارش این کتاب براساس دیدگاه توصیفی-تکاملی در ارزیابی و درمان کودکان در مرحله پیش‌زبانی است؛ بنابراین، در ادامه، در هر یک از فصل‌ها، ضمن ارائه نتایج مطالعات مختلف در مورد توالی رشد طبیعی در هر یک از ابعاد مهارت‌های پیش‌زبانی و معرفی شاخص‌های رشدی مهم در هر یک از این ابعاد، روش‌ها و ملاحظات ارزیابی و پیشرفت مهارت‌های رشدی پیش‌زبانی مطرح خواهد شد.

فصل اول

ارزیابی و درمان مهارت‌های ارتباطی

دوره پیش‌زبانی

یکی از ابعاد مهم در ارزیابی کودکان در مرحله پیش زبانی، مهارت‌های ارتباطی پیش کلامی است. صرف‌نظر از علت اختلال، در کودکان با آسیب‌های زبانی دوران رشد که مهارت‌های زبانی و ارتباطی آن‌ها در سطح پیش کلامی است، کودکان نارس، کودکان دارای انواع ناتوانی رشدی که سن تحولی آن‌ها در مرحله پیش‌زبانی است و کودکان با مشکلات شدید ارتباطی، لازم است مهارت‌های ارتباطی پیش کلامی به‌طور دقیق ارزیابی و بررسی شود. یکی از رویکردهای ارزیابی مهارت‌های ارتباطی پیش کلامی، استفاده از روش‌های غیررسمی است. به‌منظور ارزیابی غیررسمی این مهارت‌ها براساس دیدگاه توصیفی-تکاملی، ابتدا لازم است از پیوستار رشد ارتباط پیش کلامی و ابعاد مهم آن آگاهی پیدا کنیم تا با ارزیابی دقیق هر یک از ابعاد، جایگاه کودک در پیوستار رشد ارتباطی تعیین گردد و به دنبال آن بتوانیم باهدف قراردادن مرحله بعدی رشد، به طرح‌ریزی درمان بپردازیم. ملاک بهبودی نیز، موفقیت ۸۰ تا ۹۰ درصدی در سطح مدنظر در بافت ساختارمند درمان است. در این فصل، ابتدا با مروری از دیدگاه‌های مهم در مورد رشد ارتباط پیش کلامی، ابعاد مهم ارزیابی ارتباط پیش کلامی و توالی رشدی آن مطرح خواهد شد و در پایان نیز پیشنهادات درمانی مربوط به آن ارائه خواهد شد.

۲-۱. رشد ارتباط هدفمند در دوره‌ی پیش زبانی

براساس نظریه‌های اخیر کاربردشناسی، هر کنش گفتاری^۱، واحد اساسی و پایه ارتباط است (Austin, 1962)؛ و در صورتی که کنش‌های ارتباطی پیش کلامی^۲ را نیز در بر بگیرد، مفهوم کنش گفتاری وسیع‌تر می‌شود؛ بنابراین ما از اصطلاح کنش ارتباطی^۳ استفاده می‌کنیم. ودربای^۴ معتقد است «هر کنش ارتباطی که کودک

^۱ Speech act

^۴ Wetherby

^۲ Preverbal communicative act

^۳ Communicative act

استفاده می‌کند دارای دو مؤلفه‌ی هدفمند (نیت) و عملکرد (از طریق بیان) است» (Wetherby and Prizant, 1989). موفقیت هر کنش ارتباطی بستگی به این دارد که اهداف گوییده به‌درستی توسط شنونده درک و تفسیر شده باشد.

براساس نظر فلاول^۱، «هدفمندی به معنای پیگیری آگاهانه و عمدی^۲ یک هدف است» (Flavell, January, 1963). پیازه معتقد است، اگر شخص از هدف مدنظر و همچنین ابزار رسیدن به هدف آگاهی داشته باشد، آن رفتار هدفمندانه توصیف می‌شود (Piaget, 1952). رشد در هدفمندی ارتباط کودک، موازی با رشد در سایر حیطه‌ها از جمله حیطه شناختی و اجتماعی است. به‌عنوان مثال، اگر کودکی اسباب‌بازی که بر روی قفسه و خارج از دسترس اوست را می‌خواهد، ممکن است یک صندلی را به زیر قفسه هل دهد و از روی آن بالا برود تا به اسباب‌بازی برسد. در واقع کودک از مهارت‌های شناختی غیراجتماعی برای رسیدن به هدف استفاده می‌کند. همچنین ممکن است کودک دست یک بزرگسال را بکشد و به اسباب‌بازی در قفسه اشاره کند و تا زمانیکه بزرگسال آن اسباب‌بازی را به او بدهد، آواسازی کند. در این شرایط کودک از مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی برای رسیدن به هدف استفاده می‌کند.

بنابراین ارتباط هدفمند، یکی از تظاهرات توانایی هدفمندی در حال پیدایش است (Wetherby and Prizant, 1989). بیتس^۳ (1979)، ارتباط هدفمند را این‌طور تعریف می‌کند: «رفتار علامت‌دهی شده‌ای است که در آن فرستنده پیام از اثری که آن پیام بر روی شنونده‌اش دارد، آگاه است و تا زمانیکه آن اثر به دست نیاید یا شکست و ناکامی به‌طور واضح ظاهر نشود، بر روی آن رفتار پافشاری و اصرار می‌کند» (Bates et al, 1979). باوجوداین، همه رفتارهای ارتباطی هدفمند نیستند و هر رفتار ارتباطی صرف‌نظر از اینکه تأثیر آن هدفمند بوده یا خیر، یک عملکرد ارتباطی را به کار می‌گیرد. یک کودک ممکن است باکسی یا چیزی ارتباط برقرار کند بدون اینکه هدف و مقصودی از انجام کاری داشته باشد. به‌عنوان مثال

¹ Flavell

³ Bates

² Deliberate pursuit

یک کودک تازه متولدشده، ممکن است در واکنش به احساس ناراحتی، گریه کند. این عمل گریه کردن بر روی رفتار مراقب او تأثیر می‌گذارد بدون اینکه نوزاد این اثر را از قبل طرح‌ریزی کند.

شواهد نشان می‌دهد که ارتباط هدفمند پیش کلامی، لازمه و گام مقدماتی برای ظهور زبان در کودکان طبیعی و دارای اختلال است (Bates et al, 1979, Harding and Golinkoff, 1979, Sugarman, 1984). به عبارت دیگر، کودکان قبل از استفاده از کلمات، از آواسازی‌ها و حرکات بیانگر^۱ پیش کلامی به‌طور هدفمند استفاده می‌کنند. بعدازآن، زبان، ابزار بیان اهداف او خواهد شد. بنابراین، هدف یا قصد ارتباط یک مؤلفه ضروری و مهم در ارزیابی کودکان دارای اختلال ارتباط است.

۱-۲-۱. مدل مک لین ۲ از ابعاد رشد ارتباط

مک لین به نقل از ودربای و همکاران (Wetherby and Prizant, 1989)، رشد ارتباط را در دو بعد افقی و عمودی توصیف کرد با استفاده از این مدل، مفهوم هدفمندی، در قالب فرایند رشدی دو بعدی افقی و عمودی در نظر گرفته می‌شود. رشد ارتباط هدفمند در مسیر عمودی شامل پیشرفت از نبود هدفمندی (در رفتارهای بازتابی نوزاد) تا وجود هدفمندی در مراحل بعدی رشد کودک می‌شود. رشد ارتباط هدفمند در بعد افقی شامل دامنه‌ای از اهداف ارتباطی متفاوت است که کودک در مرحله خاصی از رشد آن را به‌کار می‌برد.

۱-۲-۱. بعد عمودی رشد ارتباط هدفمند

ارتباط در یک مسیر عمودی از رفتار ارتباطی پیش کلامی تا استفاده از رفتار کلامی برای بیان قصد و هدف رشد می‌کند. از آنجاییکه هدفمندی به‌طور مستقیم قابل اندازه‌گیری نیست، باید از رفتار قابل مشاهده در طول یک تعامل، استنباط شود. یک رویکرد برای استنباط هدفمندی در سطح پیش کلامی، تعریف عملیاتی

^۱gesture

^۲ McLean

از ارتباط هدفمند بر مبنای معیارهای رفتاری است. معیارهای رفتاری برای ارتباط هدفمند شامل:

۱. تغییر نگاه خیره^۱ بین هدف و شنونده؛
 ۲. پافشاری و اصرار و تداوم کودک تا زمانی که کودک به هدف برسد یا اینکه شکست در رسیدن به هدف اتفاق بیافتد؛
 ۳. تغییر کیفیت کنش کودک تا زمانی که به هدفش برسد؛
 ۴. تطبیق دادن شکل کنش ارتباطی با بافت ارتباطی خاص؛
 ۵. منتظر ماندن برای دریافت پاسخ از شنونده؛
 ۶. قطع کنش ارتباطی در زمان رسیدن به هدف مدنظر؛
 ۷. نشان دادن حالت رضایت یا عدم رضایت در صورت رسیدن یا نرسیدن به هدف (Bates et al, 1979; Harding and Golinkoff, 1979).
- بیتس چارچوبی برای توصیف ظهور ارتباط اراده کرده است. او از اصطلاحات نظریه کنش گفتاری^۲ آستین^۳ استفاده کرد و مدل سه مرحله‌ای رشد ارتباط را پیشنهاد کرد (Bates et al, 1979). براساس مدل بیتس و همکارانش:
- از تولد تا حدود ۹ ماهگی، کودک در مرحله perlocutionary است و در این مرحله کودک بدون داشتن هدف و قصد، بر روی شنونده تأثیر می‌گذارد (به عنوان مثال وقتی کودک به شینی که در دسترس او نیست نگاه می‌کند و سپس گریه می‌کند، مادر متوجه می‌شود او آن شیء را می‌خواهد و برای او فراهم می‌کند. در واقع کودک با کنش گریه کردن بر روی عملکرد مادر تأثیر می‌گذارد بدون اینکه به مادر نگاه کند و با علامت‌های غیرکلامی از او بخواهد شیء را برای او فراهم کند).
 - در حدود ۹ ماهگی، کودک وارد مرحله illocutionary می‌شود و به طور هدفمند شروع به استفاده از علامت‌های پیش کلامی می‌کند تا بر روی شنونده تأثیر بگذارد.

¹ Eye gaze

² Speech act

³ Austin

• در حدود ۱۳ ماهگی، کودک وارد مرحله locutionary می‌شود و شروع به ساخت گزاره می‌کند به‌طوری‌که به‌طور هدفمند به کمک این کلمات ارتباط برقرار می‌کند.

چارچوب بیتس و همکاران او فرض می‌کند که یک پیوستگی رشدی از مرحله پیش هدفمندی^۱ و سپس هدفمند پیش کلامی^۲ و در نهایت ارتباط هدفمند کلامی^۳ وجود دارد. باوجوداین، تشخیص مرز بین مرحله اول (پیش هدفمند) (illocutionary) و دوم (هدفمند پیش کلامی) (illocutionary) مشکل و مبهم است. همچنین به‌دلیل اینکه ممکن است در برخی شرایط که کودک در مرحله هدفمند پیش کلامی (illocutionary) است، از برخی کنش‌های ارتباطی استفاده کند که لزوماً هدفمند نیستند (perlocutionary)، تشخیص مرز بین این دو مرحله سخت‌تر می‌شود.

شوگرمن و هاردینگ^۴ رویکرد دیگری را برای بررسی ارتباط هدفمند ارائه کردند (Harding and Golinkoff, 1979 Sugarman, 1984). در این رویکرد به‌جای اینکه هدفمندی ارتباط یک دستاورد همه یا هیچ باشد، به‌عنوان یک پیوستار رشدی در نظر گرفته می‌شود. براساس این دیدگاه، ارتباط هدفمند از واکنش‌های بازتابی^۵ و خودکار، بدون هیچ آگاهی از هدف آغاز می‌شود. با رشد کودک و افزایش آگاهی او از اینکه افراد دیگر می‌توانند به‌عنوان یک شریک ارتباطی ایفای نقش کنند، به‌مرور رفتار کودک در جهت ارائه سیگنال به شریک ارتباطی برای رسیدن به هدف، هماهنگ شده و تغییر می‌کند. در شرایطی که تلاش ارتباطی کودک منجر به موفقیت نمی‌شود، کودک از راهکارهای اصلاح^۶ استفاده می‌کند که نشان‌دهنده رشد بیشتر هدفمندی در کودک است. تلاش‌های اولیه برای اصلاح، شامل تکرار ساده همان سیگنال به‌منظور پافشاری برای دستیابی به هدف است. راهکارهای اصلاحی پیچیده‌تر شامل اصلاح شکل سیگنال از طریق تغییر

¹ preintentional

² Intentional preverbal communication

³ Intentional verbal communication

⁴ Sugarman & Harding

⁵ Reflexive

⁶ Repair strategy

کیفیت سیگنال (بلندتر کردن صدا)، تقویت سیگنال یا تغییر سیگنال (تولید آواسازی با جیغ و فریاد یا گریه یا استفاده از حرکت بیانگر اشاره به همراه کشیدن لباس مادر به سمت شیء مدنظر) است.

زمانیکه کودک به آگاهی فرا کاربردشناختی^۱ از طرح یا سیگنال استفاده شده در ارتباط برسد، میزان زیادی از هدفمندی در کودک ظاهر می‌شود. متاپرگماتیک به معنای این است که فرد به‌طور آگاهانه می‌داند و می‌تواند در مورد اینکه چگونه زبان برای برقراری ارتباط استفاده می‌شود، صحبت کند. در این سطح کودک شروع به قضاوت در مورد کیفیت کنش‌های گفتاری‌اش و همچنین شیوه آن‌ها می‌کند تا بتواند در مورد اثربخشی آن‌ها اظهارنظر کند. بیتس و ون کلیک^۲ معتقدند که در این سطح، کودک شروع به قضاوت در مورد کیفیت یا شیوه کنش‌های گفتاری‌اش به‌منظور اظهارنظر در مورد اثربخشی آن‌ها می‌کند (Bates, 1976, Van Kleeck, 1984). در چارچوب مطرح شده، آگاهی متاپراگماتیک، بالاترین سطح رشدی هدفمندی در بعد عمودی را نشان می‌دهد. جدول (۱-۱) رشد پیوستاری هدفمندی ارتباط که توسط شوگرمن و هاردینگ مطرح شده است را نشان می‌دهد.

جدول ۱-۱. رشد عمودی ارتباط هدفمند در کودکان طبیعی

الف- عدم آگاهی از هدف:

واکنش یا سروصدای (نق زدن) پراکنده به یک موقعیت غیر خاص برای بیان یک هیجان مانند ناامیدی، عصبانیت، رضایت.

ب- آگاهی از هدف:

واکنش به یک شیء یا شخص از طریق توجه متمرکز به آن، تغییر ویژگی‌های فیزیکی یا صداسازی به سمت آن شیء یا شخص.

ج- طراحی طرح ساده برای دستیابی به هدف:

توجه متمرکز و استفاده از کنش‌های صوتی یا حرکتی به سمت شخص، به‌غیر از استفاده از بدن خود کودک، از هیچ عنصر میانجی‌کننده، استفاده نمی‌کند.

^۱ metapragmatic

^۲ Van Kleeck

د- طراحی طرح هماهنگ برای دستیابی به هدف:

استفاده از اشیاء میانجی یا ترکیبی از رفتارهای صوتی / حرکتی، هدایت این کنش به سمت شخص دیگر از طریق گرایش بدن (حرکت جهت‌دار) کودک، نگاه خیره یا انتظار برای پاسخ.

ه- طراحی طرح‌های جایگزین برای دستیابی به هدف:

اصلاح شکل سیگنال یا استفاده از راهکارهای جایگزین بعد از حداقل یک تلاش ارتباطی ناموفق در دستیابی به هدف.

ی- آگاهی متابوگماتیک از طرح برای دستیابی به هدف:

انعکاس موفقیت یا شکست یک طرح در دستیابی به یک هدف خاص.

۱-۲-۱. بعد افقی رشد ارتباط هدفمند

فراگیری ارتباط هدفمند، در یک مسیر افقی نیز رشد می‌کند. در یک مرحله خاصی از رشد، کودک با انواع مختلف اهداف ارتباطی، ارتباط برقرار می‌کند. طبقه‌بندی‌های مختلف، رفتار ارتباطی کودکان طبیعی را در مراحل illocutionary و locutionary توصیف کردند. در این طبقه‌بندی‌ها، از دو اصطلاح هدف یا قصد ارتباطی^۱ و عملکردهای ارتباطی^۲ استفاده شده است. اگر هدف ارتباطی را همان هدف گوینده در نظر بگیریم و عملکرد ارتباطی را اثر بر روی شنونده، بنابراین می‌توان طبقه‌بندی یکسانی برای توصیف هدف و عملکرد ارتباطی به کار گرفت.

سه طبقه اصلی عملکرد ارتباطی براساس چارچوب سیبیرت و برونر^۳ (Bruner, 1981, Seibert and Hogan, 1982) شامل:

- تنظیم رفتار^۴: شامل کنش‌هایی است که برای تنظیم رفتار دیگران (مانند گرفتن، رد کردن چیزی) به منظور کسب یا محدود کردن یک هدف محیطی به کار می‌رود (مانند زمانی که کودک با اشاره به هواپیمای اسباب‌بازی‌اش، از والدین می‌خواهد آن را به او بدهند).

^۱ Communicative intent
^۲ Communicative functions

^۳ Seibert & Bruner
^۴ Behavioral regulation

• تعامل اجتماعی^۱: شامل کنش‌هایی می‌شود که برای جلب توجه یا حفظ توجه دیگران به خودش به منظور ارتباط استفاده می‌شود (مانند زمانیکه کودک دست‌هایش را به منظور بیان «سلام» تکان می‌دهد).

• توجه مشترک^۲: شامل کنش‌هایی می‌شود که برای هدایت توجه دیگران به منظور شریک کردن تمرکز دیگران بر روی یک فعالیت یا رویداد استفاده می‌شود (مانند زمانیکه کودک به هواپیمای اسباب‌بازی‌اش در آسمان اشاره می‌کند تا آن را به شما نشان بدهد).

ودربای^۳ و همکارانش طبقات خاصی از اهداف ارتباطی را تحت این سه نوع طبقه اصلی مشخص کرده‌اند که در جدول (۱-۲) نشان داده شده است (Wetherby and Prizant, 1989).

قبل از ظهور کلمات، کودکان با رشد طبیعی، ارتباط هدفمند را در هر سه طبقه اصلی به کار می‌برند؛ بنابراین رشد افقی ارتباط هدفمند (گسترش انواع نیت یا هدف) به‌طور طبیعی در مرحله پیش‌زبانی ظاهر می‌شود. وقتی کودک وارد دوره پیش عملیاتی می‌شود، رشد افقی به همراه پیشرفت در مهارت‌های زبانی وارد گستره مهارت‌های کاربردشناسی می‌شود و نیت یا هدف کودک در این مرحله شامل عملکردهای گفتمان^۴ می‌شود؛ یعنی زمانیکه کودک قادر به گفتن می‌شود، دامنه اهداف ارتباطی که کودک می‌تواند بیان کند، افزایش می‌یابد. برخی از اهدافی که در مراحل بعدی (گفتمان) ظاهر می‌شود شامل: درخواست اجازه، تأیید نظر دیگران، درخواست تجدیدنظر و... است.

بیتس نیز یک نوع سیستم طبقه‌بندی عملکردهای ارتباطی را ارائه کرده است (Bates, 1976). در حال حاضر این سیستم که در راستای سیستم معرفی شده در بالا است، از طرف درمانگران و پژوهشگران بسیار استفاده می‌شود که می‌توان از این سیستم نیز برای ارزیابی عملکردهای ارتباطی کودک استفاده کرد.

¹ Social interaction

² Joint attention

³ Wetherby

⁴ Discourse function

براساس نظر بیتس، ارتباط اولیه شامل دو عملکرد پایه است: امری اولیه^۱ و اخباری اولیه^۲.

عملکرد ارتباطی امری اولیه (PI): این نوع عملکردها بر روی بزرگسال انجام می‌شود به این منظور که کاری انجام بدهد یا ندهد شامل:

- درخواست برای اشیا: درخواست شینی که در دسترس کودک نیست، کودک با درخواست برای رسیدن به آن پافشاری می‌کند تا جاییکه به پاسخ رضایت‌بخش برسد.
 - درخواست برای فعالیت: درخواست برای شروع بازی روتین یا تلاش برای شروع دوباره یا شروع فعالیت یک شیء در حال حرکت.
 - رد یا اعتراض: بیان نپذیرفتن گفته یا عمل بزرگسال.
- عملکرد ارتباطی اخباری اولیه: به معنای تلاش غیرکلامی برای وادار کردن بزرگسال به توجه به یک شیء یا رویداد از طریق اشاره، نشان دادن یا خودنمایی به منظور ایجاد تعامل اجتماعی یا توجه مشترک می‌باشد.
- اظهارنظر: بر بسامدترین و غالب‌ترین عملکرد اخباری اولیه، اظهارنظر^۳ است که به معنای نشان دادن شیء یا فعالیت به منظور توجه مشترک است. اظهارنظر کردن، در رشد زبان بسیار مهم است.

هر دو عملکرد ارتباطی مطرح شده توسط بیتس در روند رشد طبیعی بین سن ۸ تا ۱۸ ماه است. تحقیقات نشان داده است که کودکان اوتیستیک نسبت به کودکان عادی به طور چشمگیری، عملکرد ارتباطی اخباری اولیه از نوع اظهارنظر را به میزان کمتری تولید می‌کنند. کودکان مبتلا به سندرم داون نیز نقص در تولید عملکرد ارتباطی امری آغازین نشان می‌دهند و کودکان با رشد آهسته زبان، اظهارنظرهای کمتری تولید می‌کنند. نقص در اظهارنظر کردن، شاخص مهمی برای تشخیص و پیش‌آگهی در کودکان با تأخیر زبان است؛ بنابراین در ارزیابی مهارت‌های ارتباطی پیش‌کلامی، ارزیابی عملکرد ارتباطی اظهارنظر و بسامد

^۱ protoimperative

^۲ protodeclarative

^۳ comment

استفاده از آن، باید به‌طور ویژه مورد توجه قرار گیرد. جدول (۱-۲) به‌طور جزئی به شرح انواع اهداف ارتباطی به تفکیک انواع عملکردهای ارتباطی می‌پردازد. به‌طور خلاصه، رشد ارتباط هدفمند در کودکان طبیعی به‌طور همزمان در دو بعد عمودی و افقی پیشرفت می‌کند. در مرحله پیش‌زبانی، کودکان شروع به بیان دامنه‌ای از اهداف (جدول ۱-۲) ارتباطی می‌کنند که نشان‌دهنده‌ی رشد افقی است. رشد عمودی نیز مربوط به پیچیدگی ابزارهای استفاده‌شده برای بیان هر کدام از اهداف است (جدول ۱-۱).

جدول ۱-۲. رشد افقی ارتباط هدفمند در کودکان طبیعی

الف- تنظیم رفتار:
درخواست شیء: کنش‌هایی که به‌منظور درخواست یک شیء مشخص و مدنظر کودک، به‌کار می‌رود.
درخواست فعالیت ^۱ : کنش‌هایی که به‌منظور دستور دادن به دیگران برای انجام یک فعالیت به‌کار می‌رود.
اعتراض: کنش‌هایی که به‌منظور رد یک شیء نامطلوب یا رد دستور به دیگران برای توقف یک فعالیت ناخوشایند به‌کار می‌رود.
ب- تعامل اجتماعی:
درخواست جریان اجتماعی: کنش‌هایی که به‌منظور دستور به دیگران برای آغاز یا ادامه یک تعامل اجتماعی شبه بازی به‌کار می‌رود.
سلام و تعارف: کنش‌هایی که به‌منظور کسب توجه دیگران برای نشان دادن حضورش یا نشان دادن آغاز یا پایان یک تعامل به‌کار می‌رود.
خودنمایی: کنش‌هایی که به‌منظور جلب‌توجه دیگران به خودش به‌کار می‌رود.
فراخواندن ^۲ : کنش‌هایی که به‌منظور به‌دست آوردن توجه دیگران به‌کار می‌رود (معمولاً برای نشان دادن اینکه یک کنش ارتباطی باید دنبال شود).
درخواست اجازه: کنش‌هایی که به‌منظور درخواست رضایت دیگران برای انجام یک عمل انجام می‌شود ^۳ .
تأیید یا تصدیق ^۴ : کنش‌هایی که به‌منظور نشان دادن اطلاع از اعمال یا بیانات قبلی دیگران به‌کار می‌رود، نشان دادن اینکه عبارات گفته شده، درک شده ^۵ .

^۱ Request action

^۲ call

^۳ acknowledgment

ج- توجه مشترک:

اظهارنظر در مورد یک شیء: کنش‌هایی که به‌منظور هدایت توجه دیگران به چیزی به‌کار می‌رود.
اظهارنظر در مورد یک فعالیت: کنش‌هایی که به‌منظور هدایت توجه دیگران به یک رویداد به‌کار می‌رود.

روشنگری: کنش‌هایی که به‌منظور روشن و واضح کردن عبارات قبلی به‌کار می‌رود^۷
درخواست اطلاعات: کنش‌هایی که به‌منظور کسب اطلاعات یا توضیح در مورد یک شیء، حادثه یا عبارات قبلی به‌کار می‌رود و شامل سؤالات با ادوات پرسشی یا عباراتی که آهنگ پرسشی دارند، می‌شود^۷

۷. مواردی که با علامت تیک مشخص شده‌اند، مواردی هستند که تا زمانی‌که کودک به مرحله تک کلمه یا چند کلمه نرسد، ممکن است ظاهر نشود.

۱-۲-۲. رشد شکل‌ها یا ابزارهای ارتباطی

کودکان در سن ۸ تا ۱۲ ماهگی، از حرکات بیانگر، به‌عنوان ابزار ارتباطی برجسته استفاده می‌کنند و ترجیح آن‌ها به استفاده از ژست‌ها نسبت به کلمه یا شبه کلمه است. در سن ۱۲ تا ۱۸ ماهگی، ابزار ارتباطی کودک بیشتر به‌صورت ترکیب حرکات بیانگر با آواسازی‌های شبه کلمه است که شامل همخوان‌هاست و بیشتر متشکل از ترکیب اشاره و کلمه یا شبه کلمه است. در سن ۱۸ تا ۲۴ ماهگی، کودک از طریق کلمات قراردادی یا ترکیبات کلمه به همراه افزایش دامنه‌ای از قصدهای ارتباطی، ارتباط برقرار می‌کند. شکل‌های ارتباطی از نوع حرکات بیانگر به‌طور خالص، نسبت به ارتباط از راه آواسازی، کمتر پیشرفته است و در مرحله عقب‌تر است. به‌عنوان مثال، کودکی که تنها از ژست برای ارتباط استفاده می‌کند نسبت به کودکی که از ترکیب ژست و کلمه به‌عنوان ابزار ارتباطی استفاده می‌کند، یک مرحله عقب‌تر است. اگر در یک تعامل ارتباطی ۱۵ دقیقه‌ای، کمتر از ۴ ارتباط صوتی تولید شود، درمان باید بر استخراج آواسازی برای عملکردهایی متمرکز باشد که کودک در حال حاضر برای بیان آن عملکردها از حرکات بیانگر استفاده می‌کند و اگر بیش از ۴ ارتباط صوتی تولید کرد، هدف درمان باید بر روی استخراج کلمه باشد (Chapman, 1981).